

KASTEELKATERN

December 2010 ■ jaargang 12 ■ nummer 31

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
dr. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
mevr. M. Verhoeckx BA
mevr. A.B. Windrich MA
Drs. V.M. Collette

Omslag: Kasteel Diepenheim in de
sneeuw.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 15 januari 2011.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in maart 2011.

VAN DE REDACTIE

De Nederlandse Kastelenstichting zet zich in voor het behoud van kastelen en buitenplaatsen in Nederland. En dan bedoelen we niet alleen de gebouwen zelf, maar ook voorburchten, parken, tuinen, bijgebouwen, boerderijen en landschapselementen die in directe relatie staan tot het kasteel of de buitenplaats. Dit nummer van Kasteelkatern is een prachtige doorsnede van het werk van de NKS en geeft een beeld van de verschillende paden die we bewandelen.

We kennen in ons werk drie pijlers om onze doelstelling te verwezenlijken: acties tegen bedreigingen, het ondersteunen van de wetenschap en het werken aan publieksbewustwording. De eerste pijler spreekt voor zich. Doen zich aantastingen voor rond kastelen, worden er plannen gemaakt waarbij buitenplaatsen worden bedreigd, dan treedt de NKS op als belangenbehartiger. Om dat goed te kunnen doen, moet de organisatie op de hoogte zijn van wat er speelt in Nederland. Een van de manieren om dat te bereiken, is het Meldpunt Bedreigd Erfgoed. Daarover kunt u in dit nummer lezen. Dat de bescherming van kastelen over meer gaat dan alleen het gebouw, blijkt uit het artikel van V. Collette over de biotoop. De biotoop, de directe omgeving van het kasteel, is even beschermingswaardig als het gebouw zelf, een stokpaardje van de NKS. Een tweede pijler is de wetenschap. Niet

alleen beschikt de NKS over een eigen hoogleraar op het gebied van kastelen, regelmatig entameert de NKS nieuw onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen. Soms doen we dat zelf, soms stimuleren we externe onderzoekers en een tussenvorm is het aantrekken van stagiaires, studenten of net-afgestudeerden om onder de paraplu van en met begeleiding vanuit de NKS een onderzoek uit te voeren. Het is ook belangrijk dat de onderzoekers regelmatig met elkaar van gedachten wisselen en de nieuwste ontdekkingen delen. Daartoe zijn congressen geëigende gelegenheden. Onlangs organiseerde de NKS het internationale Château Gaillard-congres.

Om kastelen te kunnen beschermen, is draagvlak nodig. Kastelen en buitenplaatsen spreken ontzettend tot de verbeelding, maar dat is geen garantie voor behoud. Veel mensen staan helemaal niet stil bij de problemen die behoud en beheer van een monumentaal gebouw met zich mee brengen. Naast draagvlak moet er ook een economische drager zijn. Dat betekent meestal dat een kasteel of buitenplaats een nieuwe bestemming moet krijgen. Herbestemming is een van de belangrijkste thema's waar de NKS zich op richt. Het afgelopen seizoen hebben we samen met de regionale omroep RTV Utrecht een serie gemaakt over herbestemming van kastelen. Dat is een van de manieren waarop we ons op het publiek richten, naast het organiseren van excursies, lezingen en het uitgeven van publicaties zoals dit Kasteelkatern. We wensen u veel leesplezier.

*Rondleiding op Huis Bergh
in het kader van Château
Gaillard 2010.*

HET KASTELEN LEXICON

door Maartje Verhoeckx

De Stichting Kastelenlexicon Nederland, sinds 1 januari 2009 onderdeel van de Nederlandse Kastelenstichting, bouwt al jaren aan een databank met alle gegevens betreffende de Nederlandse kastelen. Deze gegevens zullen straks toegankelijk worden gemaakt voor wetenschappers, beleidsmakers en belangstellenden. Er wordt per kasteel zoveel mogelijk informatie verzameld, zowel uit literatuur, foto's, kaarten, archeologische gegevens, bouwhistorische en landschappelijke overblijfselen. Dat is monnikenwerk, maar het levert verrassende zaken op. Kasteelkatern besteedt dit jaar in ieder nummer telkens aandacht aan ontdekkingen en nieuwe inzichten. Dit keer het internet als wetenschappelijke bron.

Maartje Verhoeckx doet bij de NKS
onderzoek t.b.v. de SKLN

Enthousiasme

In het vorige artikel kwam de (on)betrouwbaarheid van vakliteratuur aan de orde. Wetenschappers willen voor eigen onderzoek informatie gebruiken, die verifieerbaar is en gebaseerd op controleerbare bronnen. Daartoe dient een tekst over de juiste annotatie (met noten en een bronnenlijst) te beschikken. Over het algemeen is de gepubliceerde literatuur wetenschappelijk(er) onderbouwd dan wat er op internet verstrekt wordt, alhoewel het vorige artikel aantoonde dat ook daar soms scherp en kritisch naar gekeken moet worden. Ontbreekt een degelijke annotatie, dan wordt de waarde van zo'n informatiebron meteen een stuk kleiner en kan, al is de tekst interessant of verhelderend, toch niet gebruikt worden. Datzelfde geldt voor internetbronnen.

Het internet

Veel mensen storten zich met bijzonder enthousiasme op de onderwerpen buitenplaatsen, kastelen en Nederlandse middeleeuwse geschiedenis en maken hun kennis en ontdekkingen toegankelijk voor het grote publiek via internet. Ook het Kastelenlexicon maakt gebruik van deze sites wanneer de beschikbare literatuur (uit de NKS- of Rijksdienst-bibliotheek) over een object niet voldoende is om een kasteel te beschrijven. Die informatie doet vooral dienst als indicatie waar meer informatie eventueel te vinden zou kunnen zijn. Er zijn twee soorten websites te onderscheiden waar gebruik van wordt gemaakt. Enerzijds zijn dat websites van particulieren of niet-overheidsinstanties en anderzijds zijn dat sites van officiële instanties. In dit artikel zullen voorbeelden worden gegeven van beide soorten. Ten eerste, enkele voorbeelden van (betere) particuliere/niet overheidsinitiatieven.

Particuliere sites

Wikipedia (wikipedia.nl) is een internationale uitgebreide online-encyclopedie, waarvan de gegevens door gebruikers worden verstrekt en niet altijd geverifieerd zijn. Er is nauwelijks tot geen sprake van annotatie. Soms worden er wel verwijzingen gegeven, maar veelal zijn dat opnieuw websites. Kasteleninnederland.nl is een website die een uitgebreid overzicht biedt van kastelen in Nederland (de website beschrijft zo'n 1200 objecten). De beschrijving is minder uitgebreid dan het kastelenlexicon. Rubrieken als onderzoek, beschermingsstatus, archeologische gegevens, coördinaten, kadastrale minuten, typologie, afmetingen, fysisch-geografische codering en historische betekenis van het object bijvoorbeeld zijn daar niet te vinden. De geboden informatie is voor een deel gebaseerd op bestaande literatuur. Onderaan iedere pagina wordt een overzicht van die literatuur geboden.

Daar wil nog wel eens een boek of artikel tussen staan, dat niet in de NKS-bibliotheek terug te vinden is. De website beschikt ook over een grote verzameling foto's van de huidige toestand van de objecten. Mathieuinwonderland.nl geeft een geschiedenis van de Nederlandse kastelen. Er staat veel tekst op de website, met onderaan lange lijsten met gebruikte bronnen, maar geen annotatie in de lopende tekst. Dat maakt het helaas soms lastig te bepalen waar bepaalde beweringen op gebaseerd zijn. Vele genealogen en lokale vrijetijdshistorici bieden de onderzoeker primaire bronnen op internet, die door henzelf zijn gefotografeerd of gescand. Zolang het gaat om een letterlijke weergave van de oorspronkelijke bron, kan deze zonder meer gebruikt worden. Soms echter worden slechts bepaalde delen van de bronnen op het net gezet, waarmee de betrouwbaarheid afneemt. Ook door genealogen zelf gemaakte stambomen zijn niet allemaal even realistisch. Soms staan er van een bepaalde familie meerdere stambomen op internet, die op onderdelen kunnen verschillen. Ook hier geldt: een goede bronvermelding maakt de site bruikbaar.

Overheidssites

Officiële websites van gemeenten kunnen bruikbare gegevens bevatten die als bron voor onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen kunnen dienst doen. Denk daarbij aan gemeentelijke monumentenlijsten of bestemmingsplannen. Maar begeleidende teksten op deze websites over de lokale geschiedenis moeten met hetzelfde kritische oog worden bekeken als de particuliere sites. Watwaswaar.nl is een samenwerking tussen de gelijknamige projectorganisatie en een groeiend aantal erfgoedinstellingen (met name archieven). Het is de plek waar alle kadastrale minuutplannen en andere historische kaarten van Nederland te bezichtigen zijn. Ook deze kunnen heel goed als bron voor kasteelonderzoek dienen.

KennisInfrastructuur CultuurHistorie (www.kich.nl) is een samenwerking tussen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, stichting Belvedere en het kennisinstituut Alterra. Deze maakt gegevens toegankelijk die betrekking hebben op archeologie, landschappelijke- en bouwhistorische facetten van cultuurhistorie. Gegevens van de Rijksmonumenten van Nederland (uit de ObjectenDataBank) kunnen hier onder andere aan ontleend worden.

Conclusie

Al met al kan gesteld worden dat wanneer er geen bronvermelding op een website te vinden is, de tekst voor de wetenschap alleen indirect te gebruiken valt. Wanneer er bronnen genoemd worden, kunnen deze worden geverifieerd. En dat is zeker de moeite waard als uit de tekst blijkt dat er afwijkende of aanvullende informatie verschaft wordt. In het eerste geval is het zaak de verschillende bronnen naast elkaar te leggen en op basis daarvan de meest betrouwbare versie te kiezen. Soms ook is het goed om aan te geven dat er meerdere interpretaties mogelijk zijn. De tweede soort genoemde websites biedt oorspronkelijke bronnen, waardoor heel anders met de gegevens omgegaan kan worden.

Dit was voorlopig het laatste artikel in de Kastelenlexicon-reeks. Ook het komende jaar zullen de lexicon-medewerkers nog hard zwoegen om de basisregistratie voor het einde van 2011 af te krijgen. ■

Pagina 3: Kasteel de Haar (Haarzuilen). Foto Jan Derwig, 2003.

Linksboven: De website van Kennisinfrastructuur Cultuurhistorie.
Onder: Website Wikipedia.

HET ROMANTISCH BEELD

DILEMMA'S RONDOM GESCHIEDENIS IN DE MEDIA

door Annika Windrich

‘Hoe is het nou om in zo’n vochtig en tochtig kasteel te werken of wonen en wat doe je met het fragiele evenwicht tussen historie en modern comfort? We bezoeken stoere verdedigingswerken en deftige buitenhuizen maar we beginnen bij het begin, de woon-torens.’¹ Zo werd op 15 mei 2010 de eerste aflevering van Utrecht Buiten ingeleid. Deze documentaireserie, dit keer rond het thema hergebruik van kastelen, werd gemaakt door de Nederlandse Kastelenstichting in samenwerking met de regionale televisiezender RTV Utrecht. In acht delen werd aandacht besteed aan de geschiedenis van een selectie kastelen en buitenplaatsen in de provincie Utrecht, die tegenwoordig een bepaalde woon- of werkfunctie hebben.

Annika Windrich werkte als medewerkster van de NKS samen met RTV Utrecht bij de productie van deze serie.

Zo werden er kastelen met een horecafunctie (kasteel Heemstede te Houten) of museumfunctie (Slot Zuylen in Oud-Zuilen) behandeld en waren er buitenplaatsen te zien die het op maat wonen voor ouderen aanbieden (Villa Pavia te Zeist), onderdak bieden aan het KNMI (Koelenberg in de Bilt) of een religieus conferentiecentrum zijn (Schoonoord te Doorn). Het doel van de serie was te tonen welke voor- en nadelen hergebruik van monumentale panden voor moderne functies heeft en wat het betekent voor beheer en behoud.

Het concept van de serie kent twee lagen, waarbij in elke aflevering steeds één of twee kastelen of buitenplaatsen centraal staan. De eerste laag is de chronologische geschiedenis van het verschijnen kasteel of buitenplaats. In iedere aflevering wordt een stukje van die geschiedenis over het voetlicht gebracht en de panden die in beeld worden gebracht, zijn karakteristiek voor dat stadium in de geschiedenis. In totaal wordt zo de *Werdegang* van de dertiende tot en met negentiende eeuw verteld. De panden stammen dus per aflevering uit eenzelfde tijdperiode. Bovendien hebben zij per aflevering een vergelijkbare (her)gebruiksfunctie in het heden. Dit vormt de tweede laag van de serie. Op deze manier worden heden en verleden met elkaar vervlochten.

Om de missie van RTV Utrecht om zoveel mogelijk mensen te bereiken, veilig te stellen, werd het toch ietwat droge onderwerp van de serie smeueriger gemaakt met een laag romantiek. Dit betekent rustige beelden, waar de kastelen en buitenplaatsen in volle glorie te zien zijn tegen een achtergrond van stapelwolken aan een helderblauwe lucht, net ontsproten bloesem en fluitende vogeltjes. Daarbij wordt de geschiedenis waarin ridders, adel en oorlogen de hoofdrol spelen, door presentator Marc van Amstel verteld als een spannend verhaal. Het wordt duidelijk in de serie dat de betrokkenen bij de kastelen en buitenplaatsen graag vertellen over hun bijzondere locaties. Jammer is wel dat er hooguit twee minuten tijd per aflevering overblijft voor de kritische kant van het wonen en werken in een monumentaal pand.²

Utrecht Buiten is niet enig in zijn soort als het gaat om het romantiseren van de Nederlandse geschiedenis en monumentale panden. Een programma als *Ontdek je Plekje* is misschien wel het bekendste voorbeeld van het verheerlijken van het Nederlands landschap en haar monumenten. Het programma *Wonderlijke Wegen*, uitgezonden in 2007 en 2008, waarin operazanger Ernst Daniel Smid op zoek gaat naar verhalen van historische

Linksboven: Slot Zuylen (Utrecht). Foto Doriann Kransberg, 1979.

Nederlandse figuren, vertoont eveneens tekenen van romantiek. De verklaring van het aantrekkelijk maken voor een zo breed mogelijk publiek, volstaat niet. Dit artikel duikt daarom dieper in het begrip romantiek en gaat vervolgens in op het debat rond media en geschiedenis om te achterhalen hoe het komt dat kastelen en buitenplaatsen in *Utrecht Buiten 2010* op de wijze, zoals hierboven omschreven, geromantiseerd worden.

Romantiek

Het begrip romantiek is complex. Het beroemde artikel van Arthur Lovejoy, waarin hij het begrip bestudeert vanuit literair, historisch, filosofisch en sociologisch perspectief, begint dan ook met de woorden dat de romantiek gezien moet worden als een begrip met veel facetten en betekenissen. Bovendien uitte de romantiek zich in verschillende tijdperken op onder andere politiek, cultureel en maatschappelijk vlak. Een studie naar de romantiek zou dus een boek op zich waard zijn. Omdat daarvoor geen plaats is, beperkt dit artikel zich tot de vraag waar de hedendaagse romantiek vandaan komt zoals die in de documentaireserie *Utrecht Buiten* geconstateerd is.³

Utrecht Buiten kijkt terug naar het verleden, waarvan een groot deel het middeleeuws verleden. Dit fenomeen van vasthouden aan of terugkijken naar het verleden is volgens Pim de Boer niet van tegenwoordig, maar van alle tijden. Hij onderscheidt hierin dan ook drie tradities, die hij erfgoedcultussen noemt. De eerste erfgoedcultus ontstond in de tijd dat de Romeinse republiek een keizerrijk werd en terug greep op een vergane tijd. In opdracht van Julius Caesar beschreef bibliothecaris Marcus Terentius Varro systematisch alle aspecten van het Romeinse leven. Zijn geschriften zijn helaas verloren gegaan.⁴

Een tweede erfgoedcultus is ontstaan aan het begin van de negentiende eeuw in wat wij nu Duitsland noemen en heeft zich verspreid naar landen als Groot-Brittannië en Nederland. In deze tijd werd, als reactie op

de rationele Verlichting, het middeleeuwse erfgoed ingezet als ideaalmodel: het platteland en de elementen als deel van het dagelijks leven werden een voorbeeld voor hoe de toenmalige hedendaagse maatschappij eruit zou moeten zien. Troubadours, jonkvrouwen en ridders in een decor van kathedralen en kasteelruïnes werden ingezet om een nationaal gevoel onder de bevolking te creëren en zo één Duits rijk te bewerkstelligen. Dit Romantisch nationalisme maakt van de middeleeuwen de grootse geschiedenis van het volk. Hoewel dit achteraf geconstrueerd en dus kunstmatig is, zorgt het toch voor een positief gevoel van saamhorigheid.⁵

De laatste traditie in de erfgoedcultuur is ontstaan ten tijde van de opkomst van de digitale en wegwerpcultuur. Het gevoel dat alles om ons heen vergankelijk is, zorgt er juist voor dat we zoveel mogelijk willen vasthouden. Er wordt niet meer teruggegrepen naar een specifiek tijdvak om, zoals in de Klassieke Oudheid, de eigen erfenis vast te leggen, of – zoals in de negentiende eeuw – een nationaal gevoel te creëren. Er heerst een sentimentele en nostalgische hang naar het verleden in het algemeen, waarin alles beter was en dat als een toevluchtoord voelt.⁶

Wat is waarheid? Problemen met geschiedenis op televisie

Tussen 1951 en 1990 zendt de Nederlandse televisie 893 documentaire programma's uit die betrekking hebben op de Nederlandse geschiedenis.⁷ Daar is de afgelopen twintig jaar nog niet bijgeteld! Geschiedenis op de televisie is dus niet meer weg te denken.

Één derde van de documentaires is gewijd aan de bezetting van Nederland ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Een tweede belangrijk onderwerp in Nederlandse documentaires is Nederlands-Indië. *Utrecht Buiten* behoort tot de categorie 'historische non-fictie', net als genres als spelprogramma's waarin aandacht wordt besteed aan geschiedenis. Een belangrijk kenmerk van dit soort televisieprogramma's is dat zij geba-

seerd zijn op een streven naar authenticiteit, dus naar een bepaalde waarheid. Puristen onder de historici zijn verre van tevreden over de ontwikkeling rond de adaptatie van de geschiedenis door film en televisie, omdat zij ervan overtuigd zijn dat er geen verantwoorde verbeelding van de geschiedenis kan worden geboden door de visuele media. De manier waarop er volgens hen met het verleden omgegaan dient te worden, stamt uit de negentiende eeuw. Historie dient met een zekere distantie behandeld te worden, het moet reflectief zijn en de beoefenaar heeft bovenal veel kennis van zaken nodig. Het beheersen van deze vaardigheden is bovendien een voorwaarde om van 'de vruchten van de historische arbeid te kunnen genieten: goed geschreven, met degelijk gedocumenteerde geschiedverhalen.'⁸ Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw wordt met name in Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten steeds meer onderzoek gedaan naar hoe de geschiedenis wordt benaderd door 'niet-historici'. Vooraanstaande personen in dit onderzoeksveld zijn de Duitse filosoof Hermann Lübbe, de Britse historicus Erik Hobsbawm en de Amerikaan David Lowenthal. Om een bijdrage te leveren aan deze nieuwe benadering van de geschiedenis schreef de Nederlandse historicus Kees Ribbens een boek over het 'alledaagse verleden', waarmee hij de manier waarop niet-historici omgaan met de geschiedenis bedoelt.⁹ Zowel het traditionele historische ambacht als de nieuwe erfgoedbenadering van geschiedenis hebben te

Vier afbeeldingen uit de TV-serie:

Linksboven: Aflevering 1, Hinderstein (Langbroek).

Linksonder: Aflevering 2, Slot Zuylen (Utrecht).

Boven: Aflevering 3, presentator Marc van Amstel bij Nijenrode (Breukelen).

Rechts: Aflevering 7, Villa Pavia (Zeist).

maken met het begrip authenticiteit of waarheid. De Utrechtse historicus Jonkers maakt het onderscheid tussen 'truth of science', oftewel wetenschappelijke kennis, en 'truth of magic'. Bij dat laatste wordt een historische sensatie teweeg gebracht ofwel het gevoel dat je even in het historische moment aanwezig bent. Jonkers neigt ernaar te beweren dat een documentaire zou moeten vallen onder de 'truth of science', maar relateert dit door te stellen dat ook deze methode geen harde werkelijkheid biedt. Zoals televisie een gekleurde waarheid weergeeft door montage, geluid- en kleurcorrectie, zo is ook de negentiende-eeuwse geschiedschrijving onderhevig aan interpretatie.¹⁰

Ribbens heeft, in tegenstelling tot veel puristische historici, geen normatief oordeel over deze vorm van omgaan met het verleden. Dit betekent echter niet dat hij niet kritisch is. Een groot nadeel van de televisie-documentaire is dat deze altijd achterloopt op zowel de maatschappelijke discussie als de academische geschiedschrijving. Ribbens denkt dat dit voor de kijkers geen probleem is, omdat zij vooral vermaak willen en niet kritisch zijn. Hij vraagt zich met name af met welke motieven historische programma's eigenlijk gemaakt en bekeken worden?¹¹

Omdat de vraag naar wat historische waarheid is geen antwoord opleverde, is bij de bestudering van het verleden in film en televisie binnen de wetenschappen de authenticiteitsvraag steeds meer verschoven naar de vraag welke invloed films en televisieprogramma's hebben op de maatschappij. De vraag met betrekking tot *Utrecht Buiten* zou dan zijn: welke invloed heeft *Utrecht Buiten* als historische documentaire op de Utrechtse samenleving? Hiermee wordt televisie niet gezien als een achteraf geconstrueerd medium, maar als weerspiegeling en beïnvloeder van maatschappelijke ontwikkelingen.¹²

Kritische noot en conclusie

Als we teruggaan naar *Utrecht Buiten* om een antwoord te geven op de vraag naar de invloed van deze docu-

mentaireserie op de maatschappij, valt het volgende te constateren. De serie bevat de kenmerken van twee erfgoedtradities. Op de eerste plaats vertoont het programma duidelijk gelijkenissen met de Romantische erfgoedcultus, omdat het voor een groot deel naar het middeleeuwse verleden van de provincie Utrecht verwijst. Er zou zelfs gezegd kunnen worden, dat *Utrecht Buiten* op deze manier geen nationale identiteit, maar regionale identiteitsvorming teweeg brengt. Kastelen zijn immers in grote aantallen aanwezig in het Utrechts landschap. Door een televisieserie te wijden aan deze opvallende landmarks, kan een binding met de regio aangewakkerd en versterkt worden.

Utrecht Buiten behandelt de geschiedenis tot en met de negentiende eeuw en gaat dus verder dan de middeleeuwen. Echter, niet het vertellen van de historie, maar het in beeld brengen van het hedendaagse gebruik van kastelen en buitenplaatsen is het hoofddoel van de serie. Hoewel dit laatste vaak neerkomt op het oplossen van praktische ongemakken, kan *Utrecht Buiten* in zijn geheel bestempeld worden als nostalgisch. Ook als we nogmaals kijken naar de televisieprogramma's *Ontdek je plekje* en *Wonderlijke Wegen*, blijkt dat ook hier de geschiedenis en het landschap van Nederland wordt gepresenteerd met een laag van romantische nostalgie. Alle drie de programma's sluiten dus naadloos aan op de derde erfgoedcultus. Blijkbaar is de hang naar het verleden in het algemeen tegenwoordig zo groot, dat het vrijwel onmogelijk lijkt om bovengenoemde programma's op een andere manier dan de nostalgische te maken.

Toch is de vraag naar de historische waarheid relevant genoeg om op terug te komen. Daarom heb ik op deze plek aandacht voor de specifieke eigenschappen van de geschreven geschiedenis vergeleken met die van film, twee media die door hun verschillen eigenlijk niet vergeleken kunnen worden. Zelfs als de basis voor de inhoud van beide dezelfde wetenschappelijk bronnen zou bevatten, zorgen de kenmerken van die media

Links en onder: Aflevering 8: De Haar (Haarzuilens).

Rechts: Mark van Amstel bij Nijenrode (Breukelen).

voor verschillen. In de volgende alinea's zal ik duidelijk maken waarom een documentaire nooit 'the truth of science' neer kan zetten en waarom 'the truth of magic' waardevol kan zijn.

Televisie is een vluchtig medium. Na een uitzending is de inhoud van een programma verdwenen en in principe niet terug te vinden. Al hoewel je nu bijna alle televisieprogramma's *on demand* kunt terugkijken op het internet, laten we dat buiten beschouwing, omdat we dan een ander medium erbij gaan betrekken. Een geschreven historisch onderzoek geeft de gelegenheid tot herhaling van de stof.

Daarbij komt dat televisie te maken heeft met een bepaalde uitzendtijd. In het geval van *Utrecht Buiten* duurt één aflevering twaalf minuten. Hier geldt weer, ook al worden hier dezelfde bronnen gebruikt als bij een wetenschappelijk verhaal, dat tijdens een televisiedocumentaire geen historisch onderzoek met al haar nuances en verbanden gepresenteerd kan worden zoals dit in een boek mogelijk is. Er moeten daarom keuzen gemaakt worden over wat er verteld wordt in de korte tijd die beschikbaar is.

Een groot verschil is bovendien dat, in het geval van *Utrecht Buiten*, een televisiedocumentaire gemaakt wordt voor alle Utrechters. *Utrecht Buiten* moet dus een publiek trekken uit alle lagen van de Utrechtse bevolking. Hoewel er in de wetenschap steeds meer aandacht is voor de maatschappelijke relevantie, zal wetenschappelijk geschiedkundig onderzoek niet een dergelijk groot bereik ambiëren als een televisieprogramma. In de praktijk zullen deze werken dan ook vooral circuleren in een bepaalde kring van hoogopgeleiden.

Om die kijkers te bereiken en vast te houden, heeft *Utrecht Buiten* ervoor gekozen de geschiedenis van

Utrecht en haar kastelen en buitenplaatsen neer te zetten als een avontuurlijk verhaal. De beelden van de natuur om de kastelen heen tonen welk moois Utrecht bewaard heeft uit deze spannende vervlogen tijden. Dit speelt in op het krijgen van een historische sensatie of de 'truth of magic': misschien waant de kijker zich wel heel even in de geschiedenis. Dit is niet alleen puur vermaak, maar zorgt ook dat de Utrechter een regionale binding en gevoel van trots krijgt. Hoewel RTV Utrecht dit niet als expliciete missie heeft, zal de serie doorwerken op de kijker, zoals dit ook de politieke doelstellingen in de vroege negentiende eeuw waren. Zij het niet op nationaal, maar op regionaal niveau. Dit alles betekent dat er voor gewaakt moet worden dat de inhoud te kort door de bocht is en dat verbanden uit elkaar worden getrokken. Er moet een goede balans zijn tussen het vermaak en de geschiedkundige en educatieve kant van een televisieserie als *Utrecht Buiten*. Een waardevolle uitdaging, want hoewel het overgrote deel van de RTV kijkers vooral zullen kijken voor hun vermaak, krijgen zij op deze manier wel degelijk iets mee van de geschiedenis van Utrecht. Laten we hopen dat de werkelijk geïnteresseerde kijker de moeite neemt om met zijn neus in de geschiedenis-

boeken te duiken. Over invloed gesproken: waarschijnlijk waren veel van de kastelen en buitenplaatsen in Utrecht allang vervallen zonder de heersende romantiek en nostalgie. ■

Noten

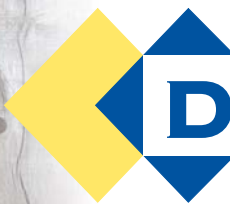
- 1 Tekst uit het script van aflevering 1 van *Utrecht Buiten* 2010.
- 2 Te vinden op <http://www.rtvutrecht.nl/content/extrainfo/organisatie>, bezocht op 25 september 2010.
- 3 Arthur Lovejoy, "On the Discrimination of Romantics", in: *Essays in the History of Ideas* (New York 1960) 6-7.
- 4 Pim de Boer, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire', in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 43.
- 5 Susan Crane, *Collecting and historical consciousness in early nineteenth-century Germany* (Ithaca, London 2000) 8. Rob van der Laarse, "Erfgoed en de constructie van vroeger", in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 2. Alfred Daelemans (red.), *Met uitzicht op Europa* (Leuven, Apeldoorn, 1995) 143.
- 6 De Boer, 2005, 40-41.
- 7 Citaat uit: Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum 2002) 240. Rest van de alinea: Ibidem. Chris Vos, *Bewegend verleden. Inleiding in de analyse van film en televisieprogramma's* (Amsterdam 2004) 162.
- 8 Ed Jonkers, "Misbruik van de geschiedenis? Het historisch gehalte van de nieuwe media", in: *Tijdschrift voor media-geschiedenis*, 1998, 1-1, 93-94. Citaat: Ibidem, 94.
- 9 Ribbens, 2002, 9-11.
- 10 Ed Jonkers, 1998, 98-99.
- 11 Ribbens, 2002, 100-103.
- 12 Vos, 2004, 140-141.

advertentie

Liefde voor het vak, hart voor het monument

Ook voor advies voor uw onderhouds- en/of restauratieplan

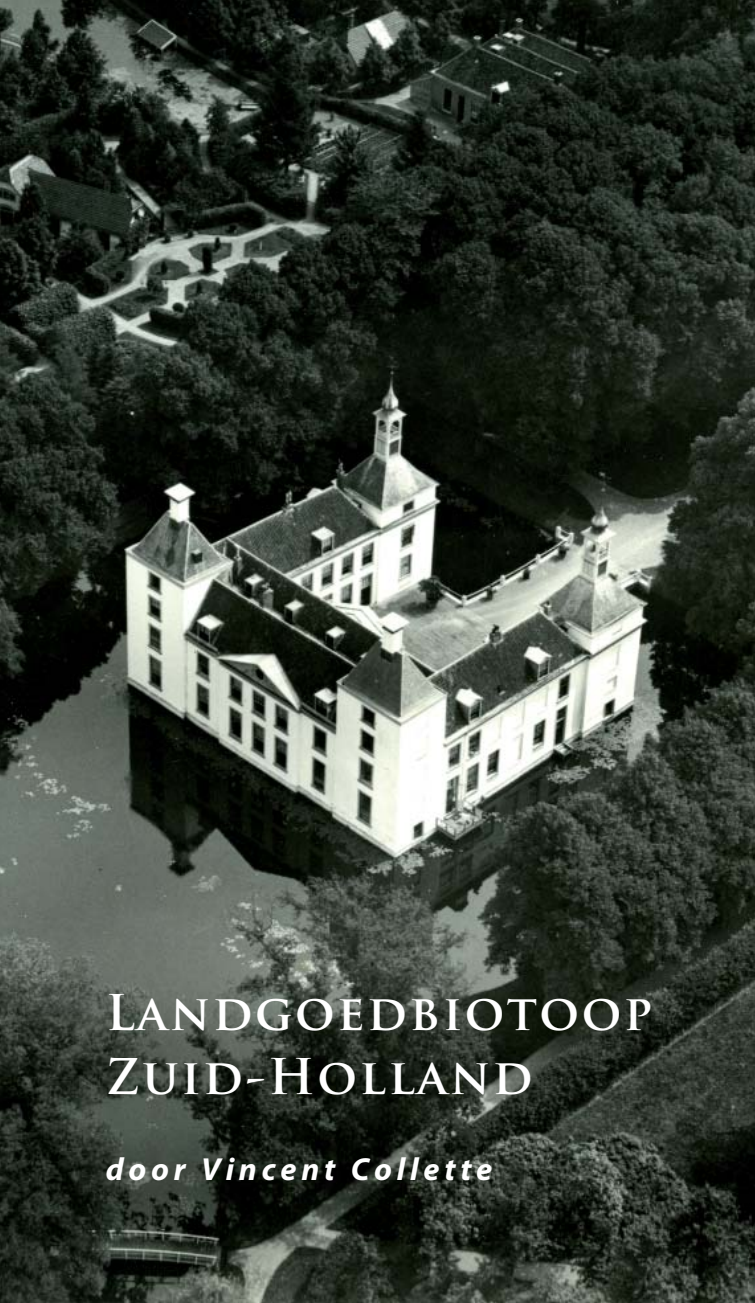
Timmer- en aannemersbedrijf

DE VRIES

Anno 1879

Vakmanschap - passend bij uw wensen

LANDGOEDBIOTOOP ZUID-HOLLAND

door Vincent Collette

Ter bescherming en versterking van cultuurhistorisch-ruimtelijke waarden heeft Zuid-Holland nu een landgoedbiotoop. Deze buffer- of beschermingszone ligt als een contour rondom de historische buitenplaats. De term landgoedbiotoop heeft dus betrekking op de veiligstelling van de historische buitenplaats in relatie tot haar omgeving.

Vincent Colette is
cultuurhistoricus te 's Gravenhage

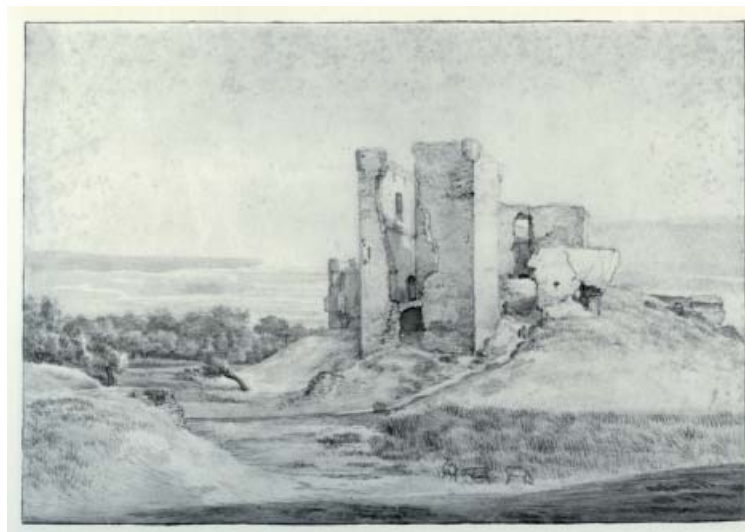
Voor velen staat Zuid-Holland - in tegenstelling tot bijvoorbeeld Gelderland en Utrecht - niet echt bekend als een typische landgoederenprovincie. Toch heeft deze provincie in dit opzicht veel te bieden. In het rapport 'Ruimtelijke kwaliteit kastelen en historische buitenplaatsen Zuid-Holland' van OKRA landschapsarchitecten en de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen (PHB) uit 2008 zijn maar liefst 223 locaties opgenomen. Hiertoe behoren kastelen, historische landgoederen en, al dan niet als onderdeel hiervan, historische buitenplaatsen.

Van de buitenplaatscomplexen zijn er zo'n 60 als rijksmonument beschermd. Hierbij gaat het om de bescherming van huis, bijgebouwen, tuin en parkaanleg binnen de zogenaamde bolletjeslijn op de rijksmonumentenkaart. De overige buitenplaatsen, die variëren van tamelijk goed bewaarde complexen met herkenbare historische grenzen tot vrijwel geheel verdwenen complexen, zijn als monument nauwelijks tot niet beschermd. Van de laatste resten bijvoorbeeld alleen elementen zoals een bijgebouw, een gracht, een oprijlaan. De locaties zijn vaak sterk gewijzigd, al dan niet met een nieuwe bestemming. Voor de kastelen geldt, mede afhankelijk van hun waarden, eveneens een al dan niet beschermde status als monument. Behoud van al deze bouwkundige monumenten is van belang, maar dit geldt evenzeer voor hun historisch-ruimtelijke context.

Links: Warmond (Wamond). Foto KLM Aerocarto, 1924.

Onder: De burcht Oostvoorne, waarvan slechts een ruïne is overgebleven, is een van de beschermde rijksmonumenten. Tekening van Roelant Roghman, 1646-47.

Uniek

De kastelen en buitenplaatsen nemen een unieke plaats in, omdat ze verwijzen naar de historische functie van Zuid-Holland als invloedrijke economische- en bestuursregio. Tevens zijn zij van groot belang vanwege de inrichting en herkenbaarheid van het landschap. De belangrijkste vestigingsplaats zijn de oude strandwallen, die evenwijdig lopen aan de kust van de Noordzee, van Den Haag tot Hillegom (en verder in Noord-Holland tot het Kennemerland). Daar, achter de duinen, zijn vooral de buitenplaatsen Duivenvoorde te Voorschoten en Clingendael te Den Haag bij het publiek bekend vanwege hun recreatieve functie. Andere belangrijke locaties met voorbeelden van buitenplaatsen zijn de oevers van de Vliet (Hofwijck te Voorburg), langs de Oude Rijn (Rijnhof te Leiden) en het gebied rondom de steden Rotterdam ('t Huys ten Donck, Ridderkerk) en Dordrecht (Dordwijk te Dordrecht). Ook in het duinlandschap bij Oostvoorne op Voorne-Putten ligt een reeks landgoederen (voorbeeld: 't Reigersnest). De landgoedlocaties hebben veelal een oorsprong, die teruggaat tot de middeleeuwen of de periode daarvoor en zijn daarom ook archeologisch zeer waardevol. Hun cultuurhistorische en ruimtelijke waarden zijn in sterke mate bepalend voor de identiteit en unieke kwaliteit van een gebied en daarmee ook voor de leefbaarheid en het welbevinden van bewoners en bezoekers.

Stedelijke druk

Grootstedelijke uitbreidingen, industriële ontwikkelingen en vergroting van het infrastructurele netwerk zijn dagelijks aan de orde in Zuid-Holland als dichtstbevolkte provincie van Nederland (3,5 miljoen mensen op een oppervlak van 3.403 km²). De druk op de schaarse ruimte is hier uitermate groot. Bij gebrek aan voldoende bescherming verkeren de Zuid-Hollandse

Links: Hofwijck (Voorburg). Foto Auteur.

Onder: Huis ten Donck (Ridderkerk). Foto KLM Aerocarto, 1948.

landgoederen en hun directe omgeving dan ook in een steeds kwetsbaardere positie. Zij komen in onvoldoende mate aan bod bij de ruimtelijke planvorming, hetgeen ten koste gaat van een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat.

Voor de landschappelijke kwaliteiten van de buitenplaatsen zijn een vrije ligging met zichtassen en -lijnen belangrijk. Om deze relatie tussen de buitenplaats en zijn omgeving te beschermen en te versterken, heeft de provincie Zuid-Holland uit de lijst van de 223 landgoedlocaties voor 109 buitenplaatsen een landgoedbiotoop vastgesteld en opgenomen in de Verordening Ruimte als onderdeel van de Provinciale Structuurvisie.

Kenmerken en waarden

Hoe is deze landgoedbiotoop nu gedefinieerd en vastgesteld? Er is gekeken of de ruimtelijke kenmerken en waarden zodanig zijn, dat een beschermingszone rondom de buitenplaatsen gerechtvaardigd is. Op grond daarvan kan een landgoedbiotoop bestaan uit:

1. de buitenplaats, die bestaat uit het hoofdhuis met bijgebouwen en het bijbehorende park of tuin, alsmede de functionele en visuele relaties tussen de verschillende onderdelen;
2. de structuur waaraan het landgoed bewust is gekoppeld, direct of door middel van zichtlijnen: een weg, een waterloop, of beide elementen;
3. het panorama: de ontworpen zichtrelatie tussen het hoofdhuis en een deel van de openbare ruimte gelegen buiten de buitenplaats (trechtersvorm), bijvoorbeeld gezien vanaf een weg;

4. de zichtlijn: een nauw ingekaderde, ontworpen lijn, die van buiten de buitenplaats zicht geeft op het hoofdhuis en omgekeerd;
5. het blikveld: de vrije ruimte rondom de buitenplaats die nodig is om de buitenplaats te herkennen in het landschap. Het begrip blikveld dient verdere uitleg. Hierbij gaat het om buitenplaatsen met hoog opgaande beplanting in een vlak en grotendeels open, groen, al dan niet agrarisch gebied. Het blikveld heeft een straal die overeenkomt met respectievelijk de voorkant, de achterkant en de zijkant van de buitenplaats inclusief het grotendeels open gebied tot de grens van de dichtstbijzijnde openbare ruimte (bijvoorbeeld een landweg of een waterweg). Indien een servituut vigeert dat voorziet in een ruimer blikveld, dan wordt dat servituut aangehouden. Kenmerken en waarden bepalen de omvang en de vorm van de biotoop. Aangezien elke buitenplaats en haar omgeving uniek is, betreft het steeds maatwerk.

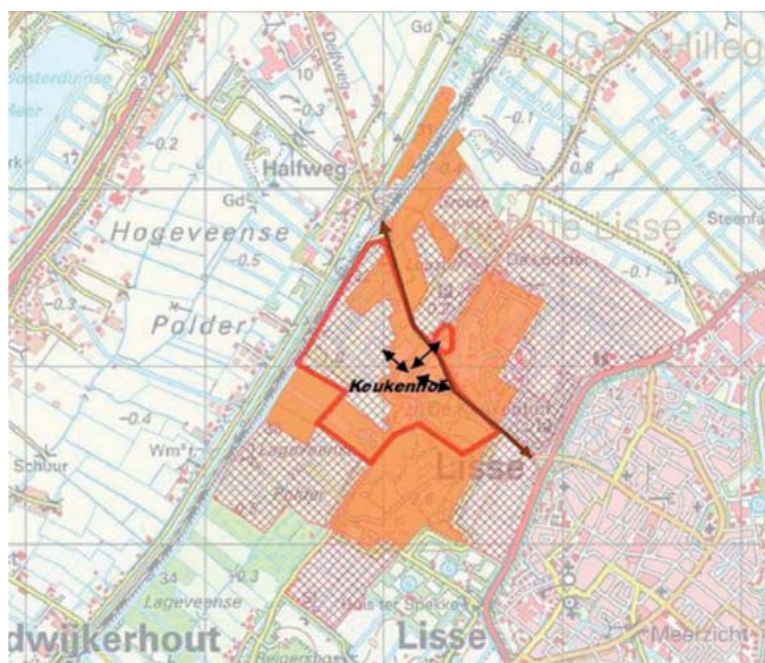
Van alle 109 biotopen staan de kenmerken en waarden afzonderlijk op kaart. Laten we als voorbeeld Landgoed

Keukenhof te Lisse nemen. Het vlak binnen de rode lijn duidt het van rijkswege beschermd buitenplaatscomplex aan, de bruine lijn met aan beide uiteinden een pijl de basisstructuur (een weg), de zwarte pijlen de zichtlijnen en het raster het blikveld.

Bestemmingsplannen

Waaraan zijn gemeenten krachtens de provinciale Verordening dan gehouden bij het opstellen van hun bestemmingsplannen in relatie tot de biotoopwaarden? Bestemmingsplannen die nieuwe ontwikkelingen mogelijk maken voor gronden binnen de biotoop van de afzonderlijke historische buitenplaatsen dienen de waarden van de landgoedbiotoop te beschermen en waar mogelijk gericht te zijn op verbetering en versterking van de kwaliteit van het landgoed en zijn biotoop. Afwijking hiervan is slechts mogelijk, indien

sprake is van bouw mogelijkheden in het vigerende bestemmingsplan of van een groot openbaar belang en er geen reële andere mogelijkheid is. De toelichting van het bestemmingsplan moet hierover dan wel een verantwoording bevatten. Daarnaast is er de eis, dat elk bestemmingsplan een beeldkwaliteitsparagraaf bevat, waarin het effect van nieuwe ontwikkelingen op de landgoedbiotoop wordt beschreven.

Linksboven: Clingendael ('s Gravenhage). Foto auteur.

Links: Keukenhof (Lisse). Foto Peter van der Wielen, 2002.

Boven: Kaart met de biotoop van de Keukenhof (Voorburg).

De landgoedbiotoop is echter niet bedoeld om de exploitatie van de buitenplaats te bemoeilijken. Ontwikkelingen op de buitenplaats zelf zijn, gelet op de exploitatie, maar wel met inachtneming van de cultuurhistorische en ruimtelijke waarden niet uitgesloten. Vaak kunnen we constateren, dat de grootste bedreiging van het landgoed niet van binnenuit, maar van buitenaf komt.

Nog meer

Met het vaststellen van de landgoedbiotoop voor historische buitenplaatsen is de planologische bescherming van zowel kastelen als landgoederenzones (reeksen van buitenplaatsen) in Zuid-Holland nog niet geregeld. Nader onderzoek heeft zo'n dertig kasteelbiotopen en zes landgoederenzones opgeleverd, maar deze zijn nog niet vastgesteld.

Mocht dit laatste aan de orde zijn, dan bestaat er een instrument om de ruimtelijke waarden van de kastelen, buitenplaatsen en landgoederenzones integraal te kunnen afwegen in ruimtelijke ordeningsprocessen. Welk het effect hiervan uiteindelijk zal zijn, zal de toekomst moeten uitwijzen.

Maatschappelijke functie

Ook elders in ons land worden de kastelen en de historische buitenplaatsen planologisch steeds meer bedreigd. Hopelijk krijgt het fenomeen landgoedbiotoop ook daar voet aan de grond. Kastelen en buitenplaatsen en hun omgeving vervullen vanwege hun recreatieve en educatieve mogelijkheden een belangrijke maatschappelijke functie. En willen wij en onze komende

Hofwijck (Voorburg). Foto KLM Aerocarto, 1959.

generaties kunnen blijven genieten van deze groene oases, dan dienen we hiermee zuinig om te gaan. ■

Bronnen

- Jos Stöver e.a. (red.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen 2000.
- Rapport 'Ruimtelijke kwaliteit kastelen en historische buitenplaatsen Zuid-Holland' van OKRA landschapsarchitecten en de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen (PHB), 2008.
- Website provincie Zuid-Holland.

advertentie

Vlaggen
Masten
Maatwerk
Montage
Verhuur

Holland Mast®

Ambachtstraat 4 - 4231 DP - Meerkerk
Tel: 0183-352008
Mail: info@hollandmast.nl

Attingham Study Programme 2010

Als gevolg van haar deelname aan de Attingham Summer School in 2009 werd Annemieke Wielinga door de directie van deze organisatie gevraagd om tijdens het bezoek van de Attingham Trust aan Nederland over het werk van de NKS maar vooral over het monumentenbeleid in Nederland de buitenlandse cursisten te informeren. The Attingham Trust kent een uitgebreid scala aan cursussen. The Attingham Summer School is daar slechts een van. Vorig jaar bezocht men Duitse kastelen c.q. landhuizen. Dit jaar was het de beurt aan Nederland. Samen met onder andere de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een programma samengesteld. Als thema in 2010 is gekozen voor 'De ontwikkeling van de historische buitenplaats in Nederland'.

In acht dagen kregen de deelnemers de fine fleur van onze historische buitenplaatsen voorgeschoteld, daarbij begeleid door de top van onze deskundigen. Als bijzonder feit moet vermeld worden dat het is gelukt om de buitenlandse deelnemers (ongeveer 30 in totaal) ook het interieur van Paleis Huis ten Bosch te laten bekijken. Onder de bezochte huizen bevonden zich verder toppers als het Paleis op de Dam, Gunterstein bij Breukelen en Slot Zuylen, maar ook Duivenvoorde en Paleis Noordeinde. Paleis het Loo, Twickel en Biljoen ontbraken niet, evenmin Rosendaal en Keppel. De Wiersse en Doorn werden op de laatste dag bezocht. Particulier bewoonde huizen als De Bellinckhof, De Wiersse, Keppel en Paleis Huis ten Bosch vormden uiteraard hoogtepunten. Ze vormden een mooi contrast met stadhuizen als Museum van Loon en Willet Holthuizen, het Deutzenhofje en het Teylers museum.

De opzet, de buitenlandse deelnemers kennis te laten maken met het Nederlandse equivalent van het Engelse Country House, is geslaagd te noemen, gezien de reacties van de deelnemers.

Hoewel men gewend is aan een andere schaalgrootte, waren de Nederlandse interieurs en parken zeker zo imponerend als de Engelse. Als onderdeel van de geschiedenis van ons land werd ook de snelle groei van Amsterdam in de zestiende en zeventiende eeuw onder de loep genomen in het kader van de bouw van de vele buitenplaatsen langs Vecht en Amstel. Daarnaast werd de rol van de Oranjes en hun hofhouding uitvoerig belicht. Zij waren immers de spil en aanjagers van het culturele leven en architectonische ontwikkelingen in die periode. Aandacht was er ook voor de uitdagingen waarvoor beheerders en eigenaren zich gesteld zien in het kader van behoud en exploitatie.

.....

Linksboven: Rondleiding in het kader van Château Gaillard 2010.

De NKS heeft door de komst van twee wetenschappelijk medewerkers twee jaar geleden haar activiteiten op wetenschappelijk niveau kunnen opvoeren. Dit uit zich onder meer door een verhoging van de productie binnen het lexiconproject. Ook op congressen in binnen- en buitenland is de NKS vaker vertegenwoordigd, zowel door het geven van lezingen, als door het bijwonen van deze bijeenkomsten, soms zelfs als (mede-)organisator. Een tweetal voorbeelden volgt hiernaast.

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

Op 3 juni vond in het Teylers Museum in Haarlem een minisymposium plaats met de titel 'The Future of the Dutch Country House'. Professor dr. J.C. Bierens de Haan (adjunct-directeur van het Nationaal Museum Paleis het Loo en bijzonder hoogleraar aan de VU) leidde het thema in met een lezing over de buitenplaats als *Gesamtkunstwerk*, de band tussen de bewoner en het huis maar ook de buitenplaats als een uit verschillende delen samengegroeid geheel. Namens de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed waren inleiders mevrouw dr. C.L. van Groningen, buitenplaatspecialist, en dr. E. Koldewij, interieurspecialist. Zij spraken respectievelijk over de tuinen en parken van de buitenplaats en over het gebruik van het historisch interieur. Mevrouw Van Groningen ging in op het feit dat tuinen en parken van de buitenplaats tegenwoordig ook als erfgoed worden beschouwd en dus beschermd moeten worden. Zij komen voor onderhoud en herstel voor subsidie in aanmerking. De heer Koldewij toonde aan de hand van de vroeg twintigste-eeuwse publicaties aan dat het historisch interieur de laatste vijftig jaren bijzonder heeft geleden en dat er nog maar weinig van over is. De heer J. Laman Trip, voorzitter van de stichting Vrienden van PHB (*Particuliere Historische Buitenplaatsen*), sloot het thema af met een lezing over de sterke en zwakke kanten van het huidige gebruik van de buitenplaats, de toekomstverwachtingen zowel wat bedreigingen als wat kansen betreft (behoud door ontwikkeling). Hij ging daar bij ook in op de rol van de (lagere) overheid en op het belang van educatie.

Daarna vond een paneldiscussie met de zaal plaats. In het panel hadden zitting de sprekers aangevuld met baron mr. S. van Tuyll, eigenaar en bewoner van kasteel Heeze en de auteur dezes, als directeur van de Nederlandse Kastelenstichting. De heer Van Tuyll sprak over zijn ervaring als eigenaar en bewoner van een van de grotere Nederlandse kastelen. Hij liet zien dat men als eigenaar voortdurend een evenwicht moet zien te vinden tussen het behoud en exploitatie. Aan de hand van de praktijk in Heeze werd de problematiek belicht van overheidsregels en planologische veranderingen die een beheerder c.q. eigenaar van een historische buitenplaats tegenkomt. De rol van de NKS werd daarin uiteraard ook belicht alsmede het belang van goed educatief materiaal en educatieve programma's zoals van *Luchtkasteel tot Dassenburcht* en *Verover je Monument*. Programma's waaraan de NKS ook van harte steun verleent. Het publiek (voor het overgrote deel kunsthistorici) stelde vragen over de rol van de overheid, het belang van educatie en wetenschappelijk onderzoek, het onderhoud en het behoud van de buitenplaats en vooral het interieur. Inleiders en de overige panelleden hebben gepoogd een beeld te schetsen van de huidige

stand van zaken van de Nederlandse historische buitenplaats om zodoende onze buitenlandse collegae meer inzicht te verschaffen over dit onderwerp.

Château Gaillard 2010

Een tweede voorbeeld van de internationale betrokkenheid van de NKS is onze deelname aan het tweejaarlijks Colloque Château Gaillard (ChG). Dit congres is opgericht in 1962, vanuit de behoefte die er destijds onder middeleeuws archeologen met de specialisatie kastelen bestond, om op internationaal niveau bijeen te komen en kennis uit te wisselen. Aanvankelijk was het bedoeld als eenmalige gebeurtenis, maar het succes van de eerste maal was dermate groot, dat besloten werd dit te herhalen. Inmiddels bestaat het Colloque al 50 jaar en werd in 2010 een jubileum gevierd.

Gemiddeld nemen per bijeenkomst 20 landen deel. Ieder land vaardigt minimaal één spreker af. Per toerbeurt krijgt ieder land de taak om de bijeenkomst te organiseren en tot nu toe werd het congres binnen de grenzen van het organiserend land gehouden. Elk congres krijgt een thema, dit jaar 'het ontstaan van de middeleeuwse burcht'.

Nederland viel de eer te beurt in 2010 het Colloque te organiseren. De kern van de organisatie vormde de Kastelenstudiegroep. Dit is een verzameling van kasteel-deskundigen onder leiding van professor Hans Janssen, Bas Aarts (historicus en promovendus op de Brabantse mottekastelen) en Annemieke Wielinga (historicus en directeur NKS). Ruim twee jaar lang werden plannen gemaakt en onderwerpen besproken, praktische zaken rondom de organisatie besproken en uitgewerkt. Nederland koos voor 2010 een internationaal werkterrein. Als we het hebben over het ontstaan van het middeleeuws kasteel in onze contreien, dan is het grensgebied tussen Nederland en Nordrhein-Westfalen uitermate belangrijk geweest. Daarom werd dit gebied uitgekozen. De congreslocatie van de Volkshochschule Wasserburg Rindern (Rindern-Kleef) werd de uitvalsbasis. Kastelen, sites en ruïnes in Gelderland, Noord-Brabant, Limburg en Nordrhein-Westfalen waren de te bezoeken objecten die binnen het thema pasten. De Nederlandse bijdragen, verzorgd door onder meer Hans Jansen (hoogleraar kastelenkunde), Elizabeth den Hartog (Universiteit Leiden) en Jan van Doesburg (archeoloog bij de RCE), hadden onder meer kastelenbouw in de elfde en twaalfde eeuw, de Zwanenburg te Kleef en de Valkhof te Nijmegen en vluchtburchen zoals de Heimenberg in Rhenen tot onderwerp. Die laatste plek was daarom een van de bestemmingen tijdens de excursies. Alle lezingen worden gepubliceerd in de gebruikelijke congresbundel die naar verwachting zal verschijnen vlak voor het volgende congres in 2012. ■

HET WEL EN WEE VAN EEN MELDPUNT

door Annemieke Wielinga

***In 2002 voerden de NKS en de Bond Heem-
schut overleg om gezamenlijk een digitaal
meldpunt voor bedreigde monumenten op te
zetten. Omdat het de Bond ging om bedrei-
gingen voor alle categorieën monumenten
en de NKS zich alleen richt op kastelen en
historische buitenplaatsen, was het al snel
duidelijk dat de Bond hierin het voortouw
zou nemen en de NKS zich zou aansluiten,
maar wel een deel van de kosten zou dragen.
Inmiddels is het Meldpunt opgeheven en is er
door de NKS een evaluatierapport opgesteld.
Het is tijd om ons te bezinnen hoe we in het
kader van de bedreigingen verder moeten
handelen.***

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

Op de sites van de Bond Heemschut en van de NKS werd de mogelijkheid geboden bedreigingen te melden, met dien verstande dat indien bij de Bond een melding zou worden gemaakt van een kasteel of buitenplaats dit automatisch door zou worden gemaaild naar de NKS. De bedoeling van de Bond was deze methode uiteindelijk voor alle landelijke monumentenorganisaties te regelen: molens, boerderijen, woonhuizen etc. Dat laatste is er nooit van gekomen.

Op de site van de Bond staat nog steeds het meldpunt vermeld, met als medewerkende organisaties de NKS, de Nederlandse Tuinenstichting en de Taskforce kerkgelouwen. De Bond is echter in 2007 opgehouden om als doorgeefluik te fungeren van bedreigde kastelen en buitenplaatsen. Onbekend is of dit ook naar de andere organisaties zo gegaan is.

Het meldpunt bleek slechts zeer incidenteel te worden gebruikt om bedreigingen rond kastelen en buitenplaatsen aan de orde te stellen. Dat betekent helaas niet, dat er geen bedreigingen zijn. Daarom heeft de NKS zich bezonnen op het nut van een meldpunt en heeft geconcludeerd dat het een belangrijke taak van de NKS blijft, zich in te zetten voor bedreigde kastelen. Daarom is het noodzakelijk om op de hoogte te zijn van wat er speelt en vanuit die optiek moeten we mensen de mogelijkheid bieden om aan de bel te trekken, c.q. de virtuele meldbutton in te drukken.

Niet altijd zal de NKS in actie kunnen komen. Soms is dat omdat de procedure al te ver is gevorderd om nog een juridische mogelijkheid te hebben, in te grijpen. Ook is het team van de NKS niet omvangrijk genoeg, om op alle meldingen te kunnen reageren. Steeds zullen we moeten afwegen welk resultaat er mogelijk te behalen valt. Ook komt het voor dat eerst bondgenoten moeten worden gemobiliseerd. Eén ding moge echter duidelijk zijn: de NKS neemt iedere melding serieus!

Soms ook is het belangrijk genoeg om in actie te komen, ook al lijkt de zaak verloren. Daarmee trekken we de zaken die kastelen en buitenplaatsen kunnen bedreigen, in de openbaarheid en worden de mensen bewust van het gevaar, dat 'hun' erfgoed loopt. Het is daarom van groot gewicht dat het publiek weet dat de Nederlandse Kastelenstichting bestaat en zich sterk maakt voor de kastelen en buitenplaatsen in ons land. Nog lang niet altijd is dat bij iedereen genoegzaam bekend, een van de redenen waarom het meldpunt niet optimaal functioneert.

Dat het doorgeven van bedreigingen zin heeft is aan te tonen aan een paar van de via het meldpunt doorgege-

ven gevallen. Zo werd de dreiging van de woontoren nabij het kasteel van Almelo door gezamenlijk optreden met de stichting Buitengoed Overijssel verijld. De dreigende verkoop van een deel van het terrein van de buitenplaats De Hartekamp in Heemstede ten behoeve van de bouw van grote wooncomplexen op dat stuk grond is in samenwerking met de Stichting Erfgoed Zuid-Kennemerland tegengehouden. Daarnaast spelen er acties rondom de Nijenbeek bij Zutphen, waarbij de NKS het middel van de stille diplomatie gebruikt in een zeer ingewikkelde zaak, en waren er de aanpassingen aan het kasteel Loon op Zand, waar toch nu ook een goede wending in is gekomen. Uiteraard laten wij ook wel eens steken vallen. Zo kunnen we als kleine stichting lang niet alle meldingen behandelen en gingen we in het verleden wel eens te snel van start. Een voorbeeld hiervan is onze aanvankelijke mening over Palmestein bij Deil in Kasteelkatern nr 22. De eigenaar nam met ons contact op en na een uitvoerig overleg concludeerden we dat we ons standpunt moesten bijstellen.

Dit neemt niet weg dat de NKS de stem zal blijven verheffen tegen (mogelijke) bedreigingen, of deze nu het monument zelf of 'alleen' de biotoop aantasten. Met betrekking tot het laatste onderwerp mocht de NKS een rol spelen in de totstandkoming van de verankering van de buitenplaats biotoop in de verordening van de provincie Zuid-Holland.

De NKS is afhankelijk van signalen vanuit het publiek, met als kern het netwerk van onze begunstigers. Naast het voortdurend alert zijn op berichten in dagbladen en de *Staatscourant* (wijzigingen met betrekking tot bestemmingsplannen) hoopt de NKS dan ook op haar begunstigers en andere in kastelen en historische buitenplaatsen geïnteresseerden als bron van informatie. De NKS stelt het bijzonder op prijs indien u actief hieraan zou willen meewerken.

U bent onze ogen en oren! ■

Linksboven: Nijenbeek (Voorst). Foto Hanneke Ronnes, 2004.

Boven: Loon op Zand. Steendruk naar een tekening van J.F. Christ, uit *Robidé van der Aa, Oud Nederland*, 1841.

Onder: Kasteel Almelo. Foto Peter van der Wielen, 2005.

BOEKEN

Jan Battjes en Hans Ladrak,
De toren uit het midden.
Bouwhistorie en ontwerpmethodiek van de Fraeylemaborg en het Slochterbos,
 Groningen 2010.
 ISBN 978 94 90769 01 7

De Groningse Fraeylemaborg is bouwhistorisch onderzocht en een fascinerend probleem speelde daarin een hoofdrol: waarom staat de grote toren niet in het midden van het gebouw? De onderzoekers formuleren in dit fraai uitgegeven boekje het volgende antwoord. De borg is begonnen als een middeleeuws gebouw op de plek waar nu de keuken is gevestigd. In de loop van de tijd is dit deel uitgebreid, maar aan het begin van de zestiende eeuw maakt Remmelt Fraylma er zijn residentie van. Fraylma is een belangrijk man en laat dat zien in zijn woning. Hij laat vóór het middeleeuwse gebouw een toren plaatsen met aan beide zijden uitbouwen, zodat het geheel een symmetrische indruk maakt. Later echter wordt een van de vleugels uitgebreid en komt de toren excentrisch te staan. Dat wordt nog versterkt door het feit dat de ingang, ooit recht onder de toren, iets wordt verplaatst. De reden is dat niet langer de toren, maar de Grote Zaal erachter het hoofdelement van het gebouw is. Vanuit hier worden gebouw en tuin ontworpen. De Grote Zaal ligt precies achter de nieuwe ingang en het park, waarin een grote vijfhoek is te herkennen, heeft zichtassen die gericht zijn op de Zaal. Het is een prettig geschreven boekje, dat nieuwe inzichten wil bieden. De auteurs gaan er daarbij soms iets te automatisch vanuit dat de lezer vol-

doende achtergrondkennis bezit en ook de borg al kent. Als een detectiveverhaal val je direct in de bewijsvoering, er is geen algemene inleiding om even te vertellen wat de geschiedenis van de borg in grote lijnen eigenlijk behelst en welke figuren daarin een belangrijke rol hebben gespeeld.

A.A. van Bommel e.a.,
Het landgoed Rhodesteyn-Hindersteyn 1615-2010,
 Houten 2010.

Aan de Langbroekerwetering in Zuid-Oost Utrecht staat een hele serie woontorens. Aan diezelfde wetering ligt ook het landgoed Rhodesteyn, dat deel uitmaakt van dezelfde middeleeuwse ontginning als de andere landgoederen, maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld Hindersteyn of Weerdensteyn is het huis Rhodesteyn geen middeleeuws kasteel. Pas in 1615 werd hier een fraai huis

met trapgevels gebouwd, dat tot in de achttiende eeuw in handen was van katholieke families. Achter het huis werden plezierbossen, boomgaarden en waterpartijen aangelegd. De rest van het landgoed fungeerde als agrarisch bedrijf, met vooral weiland, wat bouwland en hakhout. De familie Van Brien, die het goed in 1785 kocht, liet het huis in 1878 slopen. Een groot deel van de negentiende eeuw woonden de Van Brienens er niet zelf maar verhuurden Rhodesteyn. Het koetshuis is wel blijven staan en kreeg later gezelschap van een boerderij. Dit aardig geschreven boekwerk, uitgegeven door de regionale historische kring, eindigt met een bijdrage over het beheer van het landgoed en de plannen die de huidige eigenaar heeft, waarin onder meer de omvorming naar natuurgebied een belangrijke rol speelt.

A. Brunt en J. Haverkate,
Tussen twee tijden.
Het levensverhaal van Carel baron van Heeckeren 1809-1875,
 Zwolle 2010,
 ISBN 978 90 400 7706 7

De Oranjegezinde baron Van Heeckeren werd geboren in Emmerik, waar de familie voor de Fransen een heenkomen had gezocht. In zijn jeugd werden de zomers op kasteel Ruurlo doorgebracht, het politieke seizoen in Den Haag. Van Heeckeren ging rechten studeren en trouwde met de gehandicapte Cornelia van Wassenaar, een steenrijke wees over wier erfenis Van Heeckerens vader het beheer voerde. Na haar dood volgde een huwelijk met Isabella Sloet van Toutenburg. De drie kinderen uit deze verbintenis speelden een belangrijke rol in het leven van de baron, maar ook was hij regelmatig in buitenlandse boudoirs te vinden, tot ergernis van zijn eega. Een andere belangrijke hobby was het landgoed Twickel, dat hij via zijn eerste vrouw had verkregen. Het prettig leesbare boek geeft een beeld van het leven van een rijke adellijke heer in de negentiende eeuw en de grote veranderingen die in die periode plaatsvonden. Dat zullen de auteurs bedoelen met de 'twee tijden' uit de titel, hoewel Van Heeckeren eerder een typisch voorbeeld lijkt van de 'landed gentleman' en the best of both worlds lijkt te hebben genoten dan dat hij iemand was die niet mee bewoog met de vernieuwingen. Tussen de regels door wordt een en ander duidelijk over mentaliteit en moraal van de baron, maar niet wordt duidelijk in hoeverre die door zijn sociale omgeving gedragen werden. De auteurs oordelen of interpreteren nauwelijks. Het

zou verdiepend werken om Van Heeckeren in een breder kader te plaatsen: de rol van de adel in die periode, het zelfbeeld van de maatschappelijke bovenlaag en een vergelijking met andere mannen uit zijn sociale stand. Ondanks het ontbreken daarvan geeft dit boek een intrigerend inkijkje in het leven van een hoge edelman.

Antheun Janse,
Een pion voor een dame,
Jacoba van Beieren (1401-1436),
Amsterdam 2009.
ISBN 978 94 600 3185 4

Een pion voor een dame

'History is bunk' was een geliefde opmerking van de Amerikaanse autofabrikant Henry Ford, hoewel hij, gezien de inhoud van het door hem opgerichte historisch museum, misschien beter had kunnen zeggen: 'History is junk'. In ieder geval komt het sindsdien regelmatig voor, dat historici zich er op toe leggen om de geschiedenis te 'debunkten', te ontdoen van mythen en onwaarheden. Die taak lijkt Antheun Janse zich met zijn biografie over Jacoba van Beieren, *Een pion voor een dame*, ook gesteld te hebben.

Jacoba van Beieren is in ieder geval van naam een beroemde historische figuur, misschien vooral omdat zij een van de weinige middeleeuwse vrouwen is, die een hoofdrol in de geschiedenis lijken te hebben gespeeld. Haar leven is door diverse eerdere biografen geschilderd als een romantisch ridderavontuur, vol impulsieve daden ingegeven door liefde, haat, machtswellust en politieke konkelingen. Ze speelde een hoofdrol in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, een oorlog waarvan in ieder geval de cryptische naam voor velen nog bekend in de oren klinkt.

Ze trouwde maar liefst vier keer, was actief betrokken bij de internationale politiek, werd gevangen genomen en wist incognito 's nachts weer te ontkomen, verbleef in Holland, Engeland, Bourgondië en Frankrijk en kende alle belangrijke politieke hoofdrolspelers persoonlijk. Typerend voor het beeld dat van haar bestaat, is het verhaal over haar geheime huwelijk met Frank van Borssele. Deze Zeeuwse edelman, die ooit behoorde tot de kabeljauwen terwijl Jacoba een overtuigde Hoekse was, viel voor de charmes

van Jacoba. Die echter had na jarenlange strijd zich onderworpen aan Filips van Bourgondië en daarbij beloofd, niet zonder diens toestemming in het huwelijk te treden. Ondanks dat trad ze stiekem in het huwelijk met Frank, wat leidde tot een woede-uitbarsting en streng ingrijpen van Filips. Jacoba raakte haar bezittingen kwijt, Frank werd opgesloten, maar het paar had dat allemaal voor de liefde over. Zelig genoeg werd Jacoba snel na dit romantische huwelijk ziek en overleed twee jaar later op kasteel Teylingen bij Haarlem, dat nog steeds bekend staat als de burcht van Jacoba. De in de slotgracht gevonden kannetjes zouden door een aan de drank geraakte Jacoba daarin gedeponeerd zijn.

Janse laat van dit verhaal geen spaan heel. Nu waren eerdere biografen ook al enigmatischer verbaasd over deze episode. Waarom zou Jacoba dit huwelijk sluiten en waarom zou Frank van Borssele dat risico willen

lopen? Janse weet een overtuigend pleidooi te presenteren voor een heel andere interpretatie. Er is geen sprake van een geheim huwelijk. Frank van Borssele en zijn familie waren rijk en wisten zich een flinke machtsbasis in de Nederlanden te verwerven. Voor Filips werd de familie een gevaar en het feit dat Frank, plotseling, tijdens een door Filips georganiseerde tournee, werd gearresteerd en daarna gedwongen werd om zijn grootse plannen flink bij te stellen, was puur een staaltje machtspolitiek. Als Filips hem had willen straffen voor een geheim huwelijk, een daad van verraad, dan was het wel wat harder geweest dan een korte opsluiting. Daarna werd Frank weer op vrije voeten gesteld. Jacoba was in die tijd nog druk met het zoeken naar een nieuwe

huwelijkskandidaat, omdat ze merkte dat ze als vrouw alleen in de middeleeuwse mannenmaatschappij niet voldoende druk kon uitoefenen om haar rechten gewaarborgd te zien. Ze had op dat ogenblik – we spreken van 1432 – het beheer van haar landen aan Filips overgedaan. Even leek het erop dat Jacoba een geschikte partner had gevonden in een verre neef, maar juist die familiere-latie gooide roet in het eten. Van Frank als echtgenoot was nog geen sprake. De band met Frank lijkt van later datum, misschien onder andere veroorzaakt door de financiële benarde omstandigheden waarin Jacoba verkeerde. Ze had niets in kas en Frank schoot haar veel geld voor. Het is zeker niet ondenkbaar dat er liefde in spel was, maar voor beide partijen was een huwelijk ook in andere opzichten gunstig. Janse citeert een brief van Filips, waaruit blijkt dat hij goed op de hoogte was van mogelijke trouwplannen van Jacoba. Pas toen twee van zijn adviseurs zich daarover positief hadden uitgelaten, vond het huwelijk plaats.

Ook de band met Teylingen wordt flink gerelativeerd. In Janse's optiek was Jacoba vooral een speelbal van grote politieke krachten, waarbij haar moeder een grote rol speelde. Het lijkt lange tijd vooral die moeder te zijn, die de positie van haar dochter gebruikt om haar eigen situatie te verbeteren. Ook de huwelijken lijken vooral vanuit politieke oogpunten te zijn gesloten, waarin Jacoba braaf uitvoerde wat haar naaste raadgevers haar influisterden. En die hadden daarbij lang niet altijd het belang van Jacoba in het oog. Kasteel Teylingen was eigendom van haar moeder en Jacoba verbleef daar slechts sporadisch gedurende haar leven en dan alleen met toestemming van moeders. Het is onduidelijk waarom Jacoba juist daar overleed, maar het kan zoiets prozaïsch zijn dat het een rustige plek was met goede dokters bij de hand. Ook de kannetjes in de slotgracht blijken van later datum....

Janse geeft een veel minder romantisch, maar daarom niet minder aangrijpend beeld van Jacoba van Beieren. Niet zozeer van haar persoonlijkheid, want die is in de beschikbare bronnen nauwelijks beschreven, maar wel van haar wederwaardigheden. En dan komt de titel tot zijn recht: een groot politiek spel, waarin Jacoba niet veel meer dan een pion was.

In 1852 krijgt de liberale politicus Floris Adriaan baron van Hall opdracht door middel van een politieke enquête de wenselijkheid van zoutaccijnzen te onderzoeken. In datzelfde jaar wordt Donatus opgericht. Sinds die tijd verzekeren wij kerkgebouwen, monumenten en zorginstellingen. Zonder winstoogmerk. Met veel expertise. Voor meer informatie zie www.donatus.nl of bel 073 - 522 17 00.

